

Emberboly

Olvassuk el együtt!

"Ebben a szép, nagy, öreg kertben olyan volt bizony az édes, szeptemberi ragyogás – ez a tisztán szétcsurgó sűrű arany a levegőben –, akárcsak a többi, valamennyi kertje fölött a szomszédságnak meg a városnak." Kaffka Margit *Hangyaboly* című regénye (*Szépirodalmi Kiadó, Olcsó Könyvtár*) kezdődik így, – s egy regény minősége legtöbbször – ha nem is eldől, de – megnyilvánul már az első mondatban, bekezdésben, lapon: a felütésnél. Ebben a kezdő mondatban nem is az aranyzássú szépség, a szín, íz, illat összemosódó nyárvégi varázsa a hangsúlyos, hanem az elhatárolás, a kiemelés, a különválasztás: "akárcsak a többi... kertje ... a városnak." A második mondat még egyet nyom ezen az elválasztó hangsúlyon: a "fák bizony nem éltek itt szüzi meddőségben". A különállítás ténye már jellemzést is kap, a *tagadás* ebben a szószövegben másra vonatkozó állítás. Hogy kikre utal nemlegesen a gyümölcsstermő élet és az elhatárolt kert, az a harmadik – a bekezdést záró – mondat árulja el, mintegy odavetőlegesen, kiszámított könnyedséggel. A gyümölcsök "olyan illattal töltik meg az apácázárda kertjét, hogy az mindenhez jobban hasonlít, mint a tömjén szűrő és szemérmes füstjéhez."

Három mondat – s az író tökéletesen körülcövekelt a témáját, felállítva a termékenység és az életidegenség, a mindennapian természetes és a különleges ellentétpárját, megütötte a könyvön végigzengő hangot. Mindössze három mondat: egy kert képe. Egy látványban az élmény.

Kaffka Margit kérdése ez: mit tehet az ember önmagával a rá kimért rend – társadalom – kereteiben. S a *Hangyaboly* azért kiemelkedő mű, mert írója elhitei, hogy mind a kérdést – amely valószínűleg a végső problémája minden műalkotásnak –, mind a választ a bemutatott életanyag sugallta illetve adta meg.

A színhely egy apácakolostor. Ha eltéknünk az életrajzi adatoktól (az író nő a szatmári irgalmasok rendházában nevelkedett), s az irodalom történetére gondolunk, feltűnik, hogy mennyi rokonmű állítható mellé. Hogy a dráma és a regény milyen szívesen választ *zárt teret* és *zárt közösséget* témául. Egy iskola falakkal körülzárt "tenyészet" ebből a szempontból éppoly rokona egy kaszárnyáéknak, mint egy sportklub egy kórháznak vagy egy börtöncella rabjai egy hosszú útra vállalkozott hajó legénységének. (A *hangyaboly* zárdája régebben kaszárnyaépületként szolgált ...) Tudatos kicsinyítés az efféle írói tárgyválasztás, mikrokozmosz, hogy közelebről szemügyre lehessen venni azt, ami az örökmozgó életben amorfnak és megfoghatatlannak látszik, jellemeket, viszonyokat, érzelmeket és eszméket. Óhatatlan azonban egy kérdés minden ilyen mű esetében: jelkép-e vagy modell a bemutatott zárt világ? A konkrét társadalmi valóságot akarja újrarajzolni kicsiben vagy végső egzisztenciális problémákat kíván-e leírni? Azaz: mi a fontos az írónak: az ember mint *társadalmi lény* vagy az ember mint *mindentől független*, világba vetett természeti alakzat?

A *Hangyaboly* jelkép. Az az írói hit munkálta ki, mely szerint, ami a kicsinyített és részleteiben kinagyított képen megoldásnak mutatkozik, az társadalmi méretekben is valószínűsíthető. A *Hangyaboly* életet lüktetően hiteles, szándékoatlan realista, pontos társadalmi metszet. Világok választják el az intézmények és az egyén viszonyait ridegen absztraháló, önmaga elé példaképpül a vegytani kísérletek steril körülményeit állító modell-regények, modell-drámák világképétől. Furcsa módon közelebb áll ilyen értelemben a sokszáz éves Margit legendához, mint az ámos XX. századi, sőt kortársi alkotáshoz. A *Hangyaboly* jelképessége annyiban áll, hogy egy élettér, életképlet kiemelődött, magasabb fontossági pontra jutott a regényben, mint a valóságban. A

szimbolikus értelmezhetőséget – a zárda olyan, mint a világ – az író programként kezeli. "A folyosó a zárdában az, ami a világban az utca." vagy "Nem más ez hidd el, mint az élet kicsiben". Ezek a *fordítások*, néhol az allegória határát érintik.

A kolostori élet kötelezően közösségi, az egyén szabadsága apró, gyakran nevetségesen külön, sokszor riasztó – és mindig gyötrő lelkiismereti gondként jelentkező – titokra szorítkozik. "Szörnyű páros sorban" lehet csak itt közlekedni ... Kaffka realitás-érzékenységét az mutatja, hogy nem állapodik meg a fülledt bezártság, a megfagyott vagy kopárra égett ösztönök, mellékutakra siklott hajlamok részletezésénél. Nem pamfletet vagy patológiai példagyűjteményt ír. Jól látja a másik oldalt is. Azt, hogy bár az emberies vonások halványak és erőtlenek, de azért léteznek, az uralkodó zárdai szellem ellenére, "lázadásként", tehát személyes vállalások formájában. S azt is látja, hogy ez az élet nem mindenki számára kényszerűség, életpótlék. Az efféle nyomasztó közösségi létnek – az uniformisnak – is vannak vonzó vonásai. Sokak – szegényebb sorsúak – számára társadalmi emelkedés ide bejutni, emellett a rend, a fegyelem megkötő erő is. ("Itt legalább tudom, mit kell csinálni ..."), sok minden alól felmenti az egyént. A gyöngének támaszt, az erős egyéniségnek tevékenységi lehetőséget nyújt. A zárdai regula, rituális élet valami titokkal teljes és erős összefogó erőt sugalmaz a külvilág felé, valami többletet a kinti nyüzsgéshez képest. Ezért sokaknak irigylésre méltó, tehát irritáló.

A "zárdai" keret persze minden esetleges pozitívum, minden rokonszenves emberalak ellenére természetétől fogva és lényege szerint negatív: *szabadsághiányt* jelent és jelképez, az egyéniség törekvéseinek – ha azok nem egy nagy egyházi cél felé mutatnak – lehetetlenné tételét. Kiméretlenül. Kaffka Margit életének meghatározó élménye önnön lázadása, a személyes függetlenség eszméje és eszménye. Kiszakadni a kisvárosi, a dzsentri Magyarországból, független polgárrá, s annak is a legszabadabb fajtájává lenni: művésszé. A zárdai nyűgök társadalmi meghatározottságok: efelől a legcsekélyebb kétséget sem hagy az író. Kilesített közelképek vallanak erről.

A zárda falai magasak, de át-átsap rajta a hullámzó világ. Begyűrűzik a "boldog békeidők" kisvárosa, a maga nyomorultságával, minden baljóslatú abszurdumával, mint az *élet*, az Élet (hol így, hol úgy emeli ki ezt a kulcsszót a regény) – a századvégi ernyedségből fakadó századelős lihegés, életvágy, szecesszió, mindenségakarás – "a drága életzajok tavaszi zsongása". A nyomasztóan torz társadalmi élményekkel felel a – szinte – biológiai optimizmus. S ezt a karcsú kisregényt éppen az teszi olyan emlékezetes könyvvé, hogy az írói célzatosság és az ábrázolt világ hézagtalanul illeszkedik, hogy a mű jelentéstartalmi (antiklerikalizmus, emancipációs gondolat, dzsentri-bírálat stb.) elválaszthatatlanok és gazdagon árnyalt karakterekben kelnek életre. Nem emberalakú eszmék ágálnak itt, hanem valódi figurák, felejtethetetlen pillanatképekben. Virginia nővér, aki hozzá akarja igazítani az időhöz a zárdai életet, a mindig változóhoz azt, ami alapvetően konzervatív, Fóth káplán, az alanyi költő ("*Ha zöld sziget viránya intve hina, borus szemmel ne nézd a zátonyát... A zöld szigetről* el kell mosolyodni, kisasszony, szétnézni nyájasan, mint egy *virányokon* – utána emelt hangon, ünnepélyesen!"), az évszázados korú Scwester Mártha, aki jaj, de nem akar meghalni, hiszen "úgy süt még a nap" ...

A regény cselekménye – a "konzervatívok" és a "modernok" csatája egy főnökszony-választáson – kompromisszummal végződik, de egy kis magánemberi győzelem is megbújik benne: a gazdag örökös-lányt sikerül kiszabadítani a hálóból, amit a két tábor eltérő célzattal, de egyforma álszent buzgalommal font köréje. Kaffka Margit nyílt szavú összegzést ad: "Az élet megy az útján – és amit mi görcsös erőlködő kis akarásunkkal elébe érünk, rákényszerítenénk – bizony csak felibe-harmadába teljesíti. Valami csüggesztő, de végül mégis kibékítő középszer ez; a neve: megalkuvás. Így van ez kinn az "igazi" világban is." Stkeptikus megállapítás ez, de nem a kilátásta-

lanság szava. Annak az *illúzió*nak a kritikája, hogy az egyén teljesen átforgalmazhatja a világot. Csak befolyésozhatja, valamelyest. Ahogy az önmagát megvalósító Erzsébet – Kaffka alakmása – útja sem tágítható társadalmi méretű emancipációs folyamattá. A közérdekű cselekvés tehát nem reménytelen, ezért az ember elemi kötelessége. Így kimondva pedig már nem jelkép és program, hanem program és üzenet.

ALEXA KÁROLY

"Te, te nem fogsz meghalni"

In memoriam Miles Davis

Gabriel Marcel szerint a személyes létet az emberi személyek egymás iránti hűsége "teremti". A létnek így a hűség a színhelye. "Teremtő hűség" csak a valódi szeretetben lehetséges. A valódi szeretet nem leigázni és bírni kívánja a Másikat, hanem a lét legteljesebb teljességét akarja a Másik személynek. Szeretni annyi, mint azt mondani Másiknak: "Te, te nem fogsz meghalni". Miles Davis csupa(sz) szeretetből építette a zene lejtőn álló üvegházát – lehet-e másból?; "hol kövek szállnak, kövek gördülnek. És a kövek ázuhogznak a házon, de minddegyik ablak épen marad." (Thomas Tranströmer) – magának, nekünk. Meghalhat? Meghalhatunk? Meghalt és meghalunk. De az örök életnek. Aki szeretett. És akit szerettek.

1991. március 21-én – másfél éven belül – másodszor játszott Budapesten, közöttünk, Davis király. Utoljára.

Személyes tapasztalatom, hogy Miles Davis-szel szemben egyetlen magatartás (lehet) megalapozott: az elfogultság.

Sőt az elfogódottság.

Előzetes ellen- vagy rokonszenvnek ehhez az állásfoglaláshoz semmi köze. Ugyanígy a személyéhez, művészetéhez kötődő legendakör ismerete is teljesen elhanyagolható. A mindenkori zenei alapanyag, stílus és hangzás is legfeljebb másodsorban számít. Ami dönt, eltéveszthetetlen és nem felejthető, az a néven szólítás, amit az ember és hangszere, Miles és a trombita közvetít.

A zenetudomány és a zenekritika jórészt homályos, "biztonsági" válaszokat ad a kérdésre, hogy mi, pontosabban (...) Ki az, ami/AKI a hallgatókhoz beszél a kottafejekben, harmóniákban, megszólalásban? Az elhivatottság, tehetség, zsenialitás kifejezés túl nagyképeűek, de ami rosszabb, csak körülírások, mert nem utálnak az eredetre.

Ha az eleve kilátástalan analízis helyett a lélek és az értelem (meg)nyitottságából indulunk ki, a felelet világos és egyszerű: a muzsika lejegyezhetetlen, eltanulhatatlan titka a megajándékozott és az ajándékozó eleven párbeszéde. Minél bensőségesebb, személyesebb ez a párbeszéd, annál többeket érint meg, többekhez ér el.

Miles Davis *teremtmény mivoltunkban* szól és szólít.

Ezért félreérthetetlen. Ahogy Máté evangéliumában olvasható: "Akinek van füle, hallja meg." Több mint ötven éves pályája során volt egy időszak, amikor egyáltalán nem lépett fel, és lemezt sem készített (1975–1981). Orvosi kezelés, operáció, ismét kezelések. Nem sokon múlt a visszavonulása. Hatvanöt évesen, testében megtört emberként jött – még nem tudhattunk(?) – istenhözádót mondani.

Miközben gyakorta – láthatóan – a szintetizátorba fogódzott, egy-egy duójátéknál nekítámaszkodott vállal a gitárosnak vagy a szaxofonosnak, nem hogy egyetlen fals